

Зякун А.І. (Суми)

**ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ
ТА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.**

Висвітлюється ставлення держав Європи до визвольної боротьби українського народу середини XVII ст., оцінюється вплив козацької війни на політичне життя континенту.

Сьогодні, враховуючи місце та роль України у світі, актуальним є здійснення аналізу її зовнішніх відносин насамперед з тими державами, які на різних етапах історії України мали вплив і надалі впливають на її долю. В статті мова йде про відлуння подій національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. у зовнішній політиці деяких західних держав. Міжнародні аспекти національно-визвольної війни неодноразово висвітлювали історики, зокрема, вони знайшли відображення в працях М.І. Костомарова, М.С. Грушевського, Д.І. Яворницького, М.П. Петровського, І.П. Крип'якевича, Ф.П. Шевченка та інших, хоча окремо дипломатична історія визвольної боротьби українського народу та відповідні джерела розглядалися лише в кількох працях (В.А. Голобуцький, Д.С. Наливайко)¹. Тому автор вважає за доцільне ще раз звернутися до аналізу європейського резонансу визвольної війни.

¹ Голобуцький В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. - К., 1962; Наливайко Д.С. Західноєвропейські історико-літературні джерела про Визвольну війну українського народу 1648 - 1654 рр. // Український історичний журнал. - 1970. - № 1; Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках). - К., 1992.

Події національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. стали визначальними не тільки для українського народу, а й для Європи в цілому. Щоб глибше зрозуміти її наслідки та вплив, звернемо увагу на розстановку сил у Європі наприкінці XVI - на початку XVII ст. У той час Європа вступила в новий період міжнародних відносин. У ряді країн завершувалося створення територіальних об'єднань та формування умов утворення абсолютистських держав. З їх появою змінився характер політики, домінуючими стали суперечності між великими державами. Як наслідок, міждержавні конфлікти почали переростати в загальноєвропейські. Характер тодішньої зовнішньої політики визначали такі фактори як прикордонні та династичні посягання, боротьба за торговельну монополію, релігійні суперечності тощо, причому домінуючим залишався їх військовий прояв. Щоб не посилювалася гегемонія окремих держав, у Європі встановлюється система „політичної рівноваги". В XVII ст. принцип „політичної рівноваги" перетворився на головний принцип міжнародних відносин.

На початку XVII ст. зовнішня політика європейських держав все більше набувала релігійно-політичного характеру. Це особливо наочно виявилось в ході Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.). Фактично це був великий всеєвропейський конфлікт, що охопив майже всі країни континенту, й Україна не була винятком. Релігійно-конфесійна проблема в той час була актуальною як для українського народу, так і для інших народів Європи, де загострилася боротьба проти наступу контрреформації. Тому не дивно, що під час Тридцятилітньої війни держави протестантського табору вдалися до дипломатичних акцій, спрямованих на втягнення українців в особі козацтва у боротьбу проти Католицької ліги. Причому козацькі загони з'являлися у військах обох ворогуючих сторін. Так, у 1635 р. австрійський уряд із завербованих козаків створив корпус, очолюваний Павлом Московським. Цей корпус через Чехію і Південну Німеччину був направлений у Рейнську область, де діяв проти французької армії. Майже одночасно, у 1636 р. спробу найняти українських козаків зробив і французький уряд¹. У 1644 р. французький посол у Варшаві граф де Брежі повідомляв регента, кардинала Мазаріні, що є можливість завербувати кілька тисяч козаків. Характеризуючи їх, він відзначив, що вони дуже відважні вояки, непогані вершники, досконалі піхотинці, особливо здатні до захисту фортець². В організації козацької експедиції у Францію активну роль відіграв Б.Хмельницький, який брав участь у переговорах від імені козаків і для їх завершення у березні 1645 р. виїздив до Франції. У жовтні цього ж року козацький корпус з 2 600 чоловік вирушив до Франції і в 1646 р. брав участь у воєнних діях³.

¹ Сергійчук В. Запорожці за Дунаєм, Віслою, Рейном // Всесвіт. - 1990. - № 6. - С. 161-163.

² Див.: Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. - К., 1954. - С. 75.

³ Див.: Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках), - С. 158.

Таким чином, ще в першій половині XVII ст. українське козацтво було залучено до дипломатичної гри як військово-політична сила, здатна вплинути та внести суттєві корективи в систему взаємовідносин європейських держав. Далекоглядність як протестантських, так і католицьких дипломатів щодо козацтва підтвердилася в ході національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Для українців це була війна за визволення і можливість створення власної держави, а для європейських держав - продовженням протистояння в бажанні змінити розстановку сил на європейському політичному просторі. На думку Д.Наливайка¹, в історії Європи XVII ст. були три події, які різною мірою знаменували її корінний перелом: Тридцятилітня війна, Англійська революція та Визвольна війна українського народу. І, дійсно, ці події мали кардинальні наслідки, бо зазнали краху та почали занепадати великі держави, які до того служили оплотом католицизму та феодалної реакції. Провідна роль на континенті перейшла до країн, що стали на шлях буржуазного розвитку (Англія і Голландія), а також до тих, де склалася абсолютна монархія нового типу (Франція). Отже, події 1648 р. в Україні не були для Західної Європи несподіваними. Вже в 20-30-х рр. XVII ст. - вважає Д. Наливайко - політичні діячі європейських держав дивилися на Україну як на ахіллесову п'яту Речі Посполитої², а релігійно-політична боротьба та часті козацько-селянські повстання мали значний резонанс на Заході. Інша річ, що кожна європейська країна оцінювала події в Україні, виходячи із своїх доктринальних позицій, зокрема, належності до католицького або протестантського таборів.

Оскільки військові дії проходили на території Речі Посполитої, яка входила до союзу держав Католицької ліги, то, зрозуміло, що держави цього табору вороже поставилися до повсталого українського народу. Співчуваючи Польщі, вони надавали їй всіляку підтримку. Незважаючи на значне ослаблення після Тридцятилітньої війни, Католицька ліга, щоб не допустити розгрому Польщі й зберегти її державну цілісність, спрямувала всі свої сили проти козацтва та їх прихильників. Особливу активність проявив папа Інокентій X. Ототожнюючи справи польського короля зі справами католицької церкви, він закликав католицькі держави надавати всіляку допомогу Польщі. Для цього були зроблені навіть спроби організувати хрестовий похід католицької Європи проти непокірного козацтва, але на заваді здійснення об'єднаного виступу стала складна політична ситуація, що виникла у папських союзників - Іспанії та Австрії. Іспанія в той час переживала економічний та політичний занепад, що призвело до падіння її міжнародного престижу. Австрія теж мала значні економічні й політичні труднощі, до того ж її активні дії стримувала Швеція, яка залишала свої війська в Чехії і в разі потреби могла спрямувати їх на Відень. Тому Австрія на деякий час обмежилася лише моральною підтримкою Польщі, розгорнувши широку дипломатичну діяльність на користь свого політичного союзника.

¹ Там само.-С. 189. ²
Там само.-С. 193.

Зокрема, в 1650-1652 рр. австрійська дипломатія наполегливо діяла в придунайських князівствах, підбурюючи проти України Молдавію, Валахію та Трансільванію, з тим, щоб розпорошити сили Б.Хмельницького і змусити діяти на два фронти. Крім цього, турецькому послу у Відні були обіцяні поступки в Угорщині, якщо султан допоможе прилучити згадані князівства до союзу з Польщею. В 1652 р. австрійська дипломатія доклала великих зусиль і для провалу планів Б.Хмельницького в Молдавії. За її участю була створена коаліція Валахії і Трансільванії, яка виступила проти союзника козацтва молдавського господаря Василя Лупула¹. Наслідки цих дій виявилися особисто для Б.Хмельницького катастрофічними - у битві з військами коаліції загинув його син Тиміш. Тактики активної політичної підтримки Речі Посполитої з наданням їй непрямой військової допомоги імператор Фердинанд III дотримувався до кінця війни, хоча він так і не наважився відкрито втрутитися у це протистояння, зважаючи на силу козацького війська.

Не без допомоги австрійської дипломатії в 1655-1656 рр. було досягнуто примирення Московії з Річчю Посполитою, що закінчилося підписанням у таємниці від представників України Віденської угоди. При посередництві Відня в листопаді 1656 р. був також укладений сепаратний мир між Польщею та Московією, який надав можливість австрійським дипломатам зосередити зусилля на укладення мирної угоди між Польщею і Україною, яка разом зі Швецією та Трансільванією продовжувала війну з поляками. Для виконання цього завдання на початку 1657 р. до Хмельницького було направлено австрійське посольство, очолюване П.Парчевичем, однак серйозного значення гетьман йому не надав, оскільки не вірив у можливість справжнього миру з польською шляхтою². Так, внаслідок активних дій віденської дипломатії, на кінець 1656 р. змінилася розстановка союзницьких сил - Московія оголосила війну Швеції, а Україна в союзі з Трансільванією та Швецією продовжила воєнні дії проти Польщі.

Значний резонанс „великої козацької війни" був у Німеччині, сусідній із Річчю Посполитою країні. Німецькі найманці служили як у польському, так і в козацькому військах. І. Крип'якевич відзначав, що в поході на Молдавію брав участь німецький загін у триста чоловік³. Ю.А.Мицик навів дані про німецьких найманців на польській службі⁴.

Що ж до політико-дипломатичного аспекту, то козацька війна та Вестфальський мир 1648 р., на нашу думку, стали об'єктивними факторами, що сприяли піднесенню Пруссії. Саме в другій половині XVII ст. Пруссія внаслідок змін розстановки сил у східній частині континенту почала бурхливо розвиватися. Розділена до 1648 р.

¹ Там само. - С. 197-198.

² Там само. - С. 200.

³ Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. - К., 1954. - С. 212.

⁴ Мьцик Ю.А. Немецкая печатная реляция об Освободительной войне украинского народа 1648 - 1654 гг. // Вопросы германской истории. - Днепропетровск, 1981. - С. 137-138. '

географічно й політично держава Фрідріха Вільгельма I була другорядною в Німеччині. В значній мірі саме завдяки визвольній війні українців Пруссія, яка входила як васальне герцогство до Речі Посполитої, анулювала свою залежність від Польщі та об'єдналася з Бранденбургом у єдине королівство. Дії своєї дипломатичної служби Фрідріх спрямовував на реалізацію власних планів. Обіцяючи Яну Казимиру щедру допомогу, він утримувався від конкретних дій і використовував стан Речі Посполитої для зміцнення свого королівства. Від встановлення прямих дипломатичних контактів із Б.Хмельницьким він також утримувався. Тільки в 1655-1657 рр., побоюючись вторгнення українсько-московських військ у Пруссію, були налагоджені дипломатичні зв'язки з Україною¹. Так війна козаків створила сприятливі умови для піднесення Пруссії та перетворення її у велику європейську державу.

Інтерес до подій у Польщі спостерігався не тільки в союзницькому таборі Риму, а й у Венеції, яка вбачала в козацтві важливу антитурецьку силу, якій відводилося значне місце в її воєнно-політичних планах. Після Зборівської угоди 1649 р. Венеція зробила спроби створити з козаками антитурецький союз. Для цього влітку 1650 р. до Б.Хмельницького було відряджене венеціанське посольство Альберто Віміні. Венеціанські дипломати намагалися використати резонанс „великої козацької війни” для посилення визвольної боротьби південних слов'ян проти турецького поневолення. А. Віміна повідомляв венеціанському сенату, що навіть сама звістка про козацький похід на турків може викликати повстання серед поневолених балканських народів і спонукати до виступу придунайські князівства². У свою чергу Б.Хмельницький, мабуть, обізнаний із настроями південних слов'ян, активно розробляв план балканської політики. Частково він був реалізований в 1654-1657 рр. Що ж до дипломатичної місії А.Віміні, то вона виявилася безрезультативною, бо сподівання Венеції створити антитурецький союз у ті часи виявилися марними. Війна з Туреччиною в найближчий час не входила в плани козаків.

Визвольна війна спонукала до активних дипломатичних дій і країни протестантського табору насамперед Швецію, яка була єдиною протестантською державою, що реально впливала на хід козацької війни. Ще влітку 1648 р. уряд Швеції наказав „через Сілезію і Саксонію притягнути свої головні сили до польського кордону з таким розрахунком, щоб вдертися в Польщу, як тільки це буде визнано вигідним для шведських інтересів” . Б.Хмельницький сподівався використати шведську допомогу, тому протягом 1649-1652 рр. він намагався встановити контакти з Швецією, але шведський уряд ухилявся

¹ Оляничин Д. Українсько-брандербурзькі політичні зносини в 1648 - 1657 рр. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. - Львів, 1931. - Т. 151.

² Молчановский Н. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Богдане Хмельницком // Киевская старина. - 1890. - Т. 68. - С. 65-66. Крип'якевич І.П. Вказ. праця. - С. 254-255.

⁴ Голобуцкий В.А. Вказ. праця. - С. 136.

від них. Водночас у Швеції уважно стежили за розгортанням подій в Україні, очікуючи вдалого моменту для нападу на Річ Посполиту. Про це свідчать донесення шведських агентів і дипломатів¹.

Зближення двох держав розпочалося влітку 1655 р., після того як Карл Густав увійшов у Польщу. Швецьке посольство домоглося прискорення походу козацького війська на Львів у серпні 1655 р., а це, в свою чергу, сприяло успішному наступу шведів на Варшаву. Однак ці дружні стосунки не були тривалими, бо вже в жовтні 1655 р. виявилися гострі суперечки між Б.Хмельницьким і Карлом Густавом щодо претензій на західноукраїнські землі. До того ж воєнні невдачі Карла Густава змусили його змінити ставлення до союзу з Україною. Влітку 1656 р. у своєму звіті державній раді він заявив, що „сила козаків має для нас більше значення, ніж дружба поляків”².

Розпочинаючи новий етап переговорів з Україною, шведські дипломати заручилися підтримкою Трансільванії, але вони не мали успіху, бо залишалося відкритим питання щодо долі західноукраїнських земель. Тільки після визнання Швецією прав козацької держави на Волинь, Поділля та Галичину Б.Хмельницький встановив дружні стосунки з Карлом Густавом. У встановленні цих стосунків важливу роль відіграв Юрій Ракоці. Б. Хмельницький писав йому: „Найясніший князю Трансільванії... не без особливої прихильності одержали ми листа вашої найяснішої величності..., де нас запрошують увійти в братський союз з найяснішим королем Швеції”³. Які ж наслідки мали ці стосунки? Швеція отримала посередника в укладанні миру з Московією, а Україна стала військовою союзницею найсильнішої країни Балтійського регіону та Скандинавії, тим самим підвищивши свій престиж на європейському континенті.

Найбільш прихильно до визвольної війни українського народу ставилася Англія, де не так давно пройшла власна революція під релігійними антикатолицькими гаслами. Своім прямим ворогом англійська революція вважала європейську контрреформацію, і тому боротьба українського народу проти шляхетської Польщі й католицької експансії сприймалася в революційній Англії як боротьба проти спільного ворога. Кромвель уважно стежив за перебігом подій в Україні, розглядаючи її як складову частину антикатолицької коаліції. Для реалізації планів створення такої коаліції генерал-протектор розпочав широку дипломатичну діяльність щодо налагодження англійсько-українських контактів. У 1656 р. до Бранденбурга був направлений генерал Джексон із завданням при допомозі Пруссії налагодити зв'язки з Б.Хмельницьким. Інший канал англійсько-українських контактів створювався при посередництві вже згадуваної Трансільванії. Протягом 1648-1657 рр. ця держава була об'єктом активної козацької дипломатії і

¹ Архив Юго-Западной России. - Т. 6. - Ч. 3: Акты шведского государственного архива, относящиеся к истории Малоросии (1649-1660). - К., 1908.

² Там само.-С. 128.

³ Документи Богдана Хмельницького. - К., 1961. - С. 559-560.

саме цим намагалися скористатися деякі європейські держави. Однак ці контакти не мали великого резонансу в Європі, бо на шляху реалізації грандіозного плану Кромвеля постали суперечності між Швецією та Московією, які в серпні 1656 р. вилилися у війну між цими країнами.

І, нарешті, слід відзначити відлуння визвольної війни у Франції. Ця країна була єдиною, яка порвала з конфесійними принципами в своїй зовнішній політиці і проводила її, виходячи з державних інтересів. В середині XVII ст. остаточно визначився її політичний курс, спрямований на досягнення гегемонії в Європі. Напередодні визвольної війни Франція зблизилася з Польщею, а в 1646 р. їх стосунки були закріплені шлюбом принцеси Марії Луїзи Гонзага з Владиславом IV. В політичних колах цей шлюб розглядався як вияв боротьби з Габсбургами, адже Франція була затиснута між Німеччиною й Іспанією і для боротьби з Габсбургами їй був конче потрібний союз із Польщею. Тому Франція вороже поставилася до визвольної війни, яка підривала сили її союзника і ставала на заваді великої французької політики. Та відкритого військового втручання французький уряд не міг собі дозволити, цьому завдяила складна політична обстановка в Європі¹. Особливо турбувала Францію позиція її давнього північного союзника - Швеції, яка бажала послаблення Польщі й енергійно реагувала на спроби інших європейських держав допомогти їй. Що ж до відносин з козацтвом, то європейські джерела другої половини XVII ст. свідчать, що такі заходи мали місце. В 1656-1657 рр. при шведському дворі французький посол Юге де Терлон встановив дружні стосунки з Юрієм Немиричем, послом Б.Хмельницького. Український посол отримав навіть дозвіл на вербування чотиритисячного козацького корпусу для служби в Франції. Однак через деякий час Людовік XIV відклав цей набір, зосередившись на внутрішніх державних проблемах².

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що Визвольна війна українського народу, що належить до найзначніших подій європейської історії XVII ст., мала масштабний і довготривалий міжнародний резонанс. Вона сприяла змінам у розстановці сил на Сході Європи, і тим самим відчутно вплинула на загальноєвропейську політичну ситуацію.

¹ Гопобуцкій В.А. Вказ. праця.-С. 122-123, 134-135.

² Наливайко Д. Козацька християнська республіка ... - С. 223-224.